

Érték és történelem Gondolatok Tökéczi László történetírásáról*

Jelen írás nem vállalkozik Tökéczi László történetírói életművének teljes körű feldolgozására és bemutatására: az alcímmel éppen ezen teljességigényről való lemondást szerettem volna kifejezni. Amit feladatomnak tekintek, az az életmű egyik lényegének gondolt eszmei összetevőjének feltérképezése, ami nem más, mint Tökéczi Lászlónak a történelmi tudás és a történetírás szerepére vonatkozó nézetrendszere. Azt a kérdést próbálom körbejárni, hogy a történetíró szerint a múlttal való foglalkozás milyen szerepet tölt be az ember egyéni és közösségi életében. Úgy gondolom, hogy ennek megismerése révén olyan szellemi kilátóhelyre jutunk fel, ahonnan az életmű fontos összefüggéseire látunk rá. Innen szemlélődve ugyanis látókörünkbe kerülnek a történetírói téma- és problémakijelölések indítékai, a műfaji keretek kiválasztása mögött meghúzódó motivációk, miként a történelmi tudás szerepére vonatkozó nézeteknek tágabb keretet adó személyes világkép körvonalai is kirajzolódnak.

(Az összerendeződő világkép) Tökéczi László írásai arról tanúskodnak, hogy alkotójuk világképe az 1980-as évekre kristályosodott ki. A szemléletét formáló hatások és a nyomukban született belátások közül kettőt érdemes megemlíteni. A döntő jelentőségű a hitre jutás és az abban való növekedés megtapasztalása. Ez legkevésbé sem pusztán egy magánéleti mozzanat, a „lélek mélyének” ügye, hiszen a valódi hit életformáló erő, amely a személy minden életszféráját áthatja, világlátását és cselekedeteit meghatározza. A hit fényében természetesen az emberi létezés adottságaira és a történelmi valóság természetére vonatkozó nézetek is átalakulnak.

Hogy a keresztény ember- és világkép miként formálja, határozza meg a történelmi folyamat mibenlétét és benne az ember létehetőségeit érintő elgondolásokat, azt a következő, Tökéczi Lászlótól származó eszmefuttatás hüen dokumentálja: „protestáns ember lévén, azt vallom, hogy a hit ajándék. Azaz nem olyasvalami, amit kiharcolhat az ember magának, hanem kegyelmi állapot... Lehet, hogy meglepő lesz, amit mondok, de a keresztény hit számomra egyebek mellett abban is különbözik az evilági ... izmusoktól, hogy rendkívül realista. A materialista ideológiák és filozófiák ugyanis egyként azon a fikción alapulnak, hogy az emberiség minduntalan fejlődik, s hogy ez a fejlődés lineáris, minek következtében mind közelebb kerülünk a földi paradicsomhoz. A keresztény szemléletű ember azonban erős fenntartásokkal viseltetik az efféle üdvta-
nokkal szemben, hiszen ugyan igaz, hogy a technostruktúrák hatékonysága nő, de ettől még nem lesz sem jobb, sem boldogabb az ember... Helyesebb tehát, ha fejlődés helyett változásról beszélünk, s nem pusztán mennyiségi és eszközi, hanem minőségi oldalról is megközelítjük az élet tényeit és az emberi társadalmak természetét.”¹

A másik világképformáló tényezőt – amely a hitre jutás mellett szintén szerepet játszott a korábban általa is vallott marxista felfogással való szembefordulásban – a konzervatív, liberális konzervatív szellemi hagyomány mélyebb megismerésében kell keresnünk. Ennek

---

* E cikk megjelentetésével folyóiratunk, a Valóság néhai főszerkesztőjére, Tökéczi László (1951–2018) Széchenyi-díjas történészre emlékezünk, akinek szeptemberben van születésének 70. évfordulója.

kezdetét a történetíró az 1970-es évek végére helyezi. Közel két évtizeddel később, visszaemlékezve az életpálya ezen fordulatra a „Gondviselés kegyelmét” ismerte fel abban, hogy a Magyar Sajtótörténet tervezett harmadik kötetének előmunkálataiban részt vállalt. ² Ennek keretében ugyanis az 1896 és 1918 közötti korszak magyar sajtóját kellett feldolgoznia, ami lehetőséget adott a korabeli szövegek megidézése gondolatvilággal való közvetlen – a ráakódott értelmezési rétegektől nem zavart – találkozásra. A szellemi találkozás adta szemléletalkító intellektuális élményt így örökölte meg Tökéczki: „Különös élményem támadt az idők során, amikor a megsárgult, poros oldalakat olvastam – zömét valószínűleg én lapoztam át először évtizedek óta – szinte a régész helyzetében éreztem magam s úgy gondoltam, hogy ezeket a szövegeket »beszéltnem« kell. Eltűnt emberek és életformák elevenedtek meg... Ezekről korábban jórészt csak értékelő és ítélkező interpretációkban halottam, olvastam. Az »idegen« világ vonzani kezdett, iskolai fogalmaim kezdtek átalakulni... Kiderült az, hogy... az élet mélyebb és bonyolultabb, mint ahogyan azt a lineáris és osztályharcos fejlődésben hívő materializmus tanította.” ³ Tökéczki László első, az 1980-as évek végén kiadott önálló kötete már a fenti felismerések jegyében fogant.

(Kultúrpedagógia és történelem) Az 1989-ben megjelent monográfia Prohászka Lajos pedagógiai nézeteit dolgozta fel. A műben, ha csak utalásszerűen is, megtaláljuk mindazokat a gondolati elemeket, amelyek a történész későbbi írásaiban két évtizeden keresztül meghatározó szerepet játszottak. Ezek sorába tartozik a liberális konzervatív szellemi örökség és politikai praxis adorációja, a haladáshit és az utópikus gondolkodás elvetése, a keresztény emberképpel való azonosulás, a hagyománytisztelő és a szerves fejlődés igénye, a konzervatív politikai realizmus dicsérete, a kritikátlan nyugati mintakövetés elvetése. Számunkra azonban a történelmi tudás szerepére vonatkozó nézetek a fontosak, hiszen ezek átgondolása komoly kapaszkodót nyújt Tökéczki László történetírásának megértéséhez, sajátos természetének felmutatásához.

Ennek a sajátos természetnek a mibenlétét talán úgy lehetne kifejezni, megelőlegezve és summázva a később leírtakat, hogy abban a történelmi tudás életorientáló, érték-közvetítő szerepe különös hangsúlyt kap. Fontos kiemelni, hogy a könyv szerzője nem pusztán nagy empátiával mutatta be Prohászka Lajos és német mestere, Eduard Spranger nézeteit, de olyan elveket ismert fel azokban, amelyek „máig korszerű kiindulópontot adhatnak”. ⁴ Ismert, hogy Spranger és Prohászka az úgynevezett kultúrpedagógia képviselője volt, amely irányzat a pedagógia kultúrfilozófiai megalapozását tekintette tudományos törekvésének, s az így konstituált kultúrpedagógiát az érték- és kultúrfilozófia részeként tartotta számon. A nevelésnek ebben a diszciplináris keretben az a feladata, hogy a történelmileg kialakult kultúra különböző megnyilatkozási formáiban rögzült értéktartalmakat megismertesse az egyénnel, s ezzel annak nemcsak ismeretkörét bővítse, de magatartását is formálja. ⁵ Ez az elgondolás értelemszerűen feltételezte a pedagógia és a különböző humántudományok, így a történelemtudomány együttműködését.

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy Tökéczkinek az irányzatról formált értelmezését rekonstruáljam, bemutatva az általa használhatónak vélt szempontokat. Az interpretáció értelmében a diszciplína célja az „érték- és kultúrvilággal való érintkezés megszervezése... bensővé tétele”. ⁶ Az értékvilággal való találkozás megszervezése feltételezi a történelmi művelődési anyag egy részének kiemelését, vagyis kanonizálását, klasszicizálását: a jelentősnek, értékesnek minősített és ezért „átadandónak tekintett kultúra-örökség” körének kijelölését és reprezentálásuk módjának kialakítását. ⁷ Az így meghatározott művelődési anyag, amely a történelemben létrejött alkotásokat, gondolatokat, megnyilatkozásokat öleli fel,

a kultúrpedagógia közvetítésével tudás és erkölcs szintézisét valósítja meg és az emberi egzisztencia alapkérdéseire igyekszik választ adni: a „létezés, a történelem és az ember megértését” segítve elő értékorientációt és magatartásmintát is nyújt.⁸

Tőkéczki nagy hangsúlyt helyezett annak érzékeltetésére, hogy a kultúrpedagógiai irány saját antropológiai eszményét, vagyis az értékek kohójában formált „művelt embert” mennyire szembeállította a „specialistával”, a kor perspektívát veszített „ténykutató” szaktudásával. Ennek jegyében idézi Sprangert,⁹ miként Prohászka is, aki a kultúrpedagógiát a „részletkutatás elsekélyesedése, a látókör beszűkülése ellen” fellépő szellemi irányként definiálta.¹⁰ A történész értelmezése szerint a kultúrpedagógia által közvetített értékek tartalmát elsődlegesen a keresztény értékrend határozza meg: „A kultúrpedagógia nyíltan vállalja a kereszténység hitelveinek szellemiségét konstituáló, megalapozó rendszerét.”¹¹

A személyiséget formáló, érték- és életorientáló szerepe mellett Tőkéczki a kultúrpedagógiának két további, jótékonyan ítélt funkcióját emelte ki. Az egyiket nevezhetjük szocializációs, vagy kulturális integráló szerepnek. Eszerint az egységes művelődés biztosította közös értékrend az „egyéniségek egyeztethetetlen sokfélesége, az érdekek és célok kikerülhetetlen pluralitása közepette az egyetlen egyetemes, centripetális hatású tudati-magatartásbeli, szellemi hatalom.”¹² Ez a gondolat a könyv Prohászka nézeteinek aktualitását feszegető konklúziójában is feltűnik: „világunk... sokféleségének irdatlan kavargásában kimagasló fontosságú lett az értékrend, illetve annak kialakítási lehetőségei és technikái. Ilyen szempontból Prohászka gondolatai az örök értékekkel egyáltalán nem elavultak... Az európai kultúra... kaotikus útkereséseiben ma már életveszélyesen hiányzik egy konszenzusos és integrálni képes műveltség.”¹³

A másik szerep a nemzeti közösséghez kapcsolódik. Eszerint a nemzeti hagyományok kultúrpedagógiai tudatosítása, mint a személy „szervezett identifikációja”, az egyéni és közösségi azonosságtudatot alapozza meg. Tőkéczki itt aláhúzta, hogy Prohászka ezt értelemszerűen a nemzeti történelem médiumán keresztül képzelte el.¹⁴

(Tőkéczki László történelemfelfogása és annak eszmetörténeti helye) Az előzőekben azt tekintettem át, hogy Tőkéczki László első könyvében miben ismerte fel a kultúrpedagógiai felfogásnak, mint a múlthoz fordulás, a történelemmel való foglalkozás egy lehetséges módjának a követendő szemléleti elemeit. Az elemzés jelen stádiumában egyfelől azt szeretném dokumentálni, hogy a történetírónak az 1990-es években, illetve az ezredforduló után született, a történelem, a történetírás szerepét boncolgató gondolataiban a Prohászka monográfiában megismert megközelítések élnek tovább. Másfelől arra teszek kísérletet, hogy Tőkéczki meglátásait a történelem mibenlétéről és a történetírás feladatáról való gondolkodás hagyományvonalai között elhelyezzem.

A fentiekben hangsúlyozott gondolati kontinuitás a „történelem hasznára” vonatkozó nézetekben is konstataálható. Az 1990 utáni szövegekben a korábban megismert három pozitív funkció közül kettő jelenik meg erőteljesen: a történelem értékorientáló s így magatartásformáló, valamint közösségi-nemzeti identitásbiztosító szerepe.

Írásai értelmében a nemzeti történelem hordozta hagyományok, mint szellemi-erkölcsi örökségek, egyrészt érzelmi kötődési pontokat kínálnak fel, megalapozva így az egyén közösségi tudatát,¹⁵ másrészt olyan tapasztalati tudást közvetítenek, amelynek ismeretében mind az egyén, mind a közösség „mértékre lel”, vagyis olyan fogódzót kap, amely helyzetértékelésében és cselekvésében egyaránt segíti.¹⁶ Tőkéczki az egyéni és közösségi azonosságtudatot az ember „nélkülözhetetlen létfeltételének” tekintette, amelyet a történelem, a hagyomány kínál fel számára.¹⁷

Ezek a gondolatok nagymértékben párhuzamba állíthatók Jan Assmann, a jeles egyiptológus, kultúrtörténész elgondolásaival, pontosabban a közösségi identitás és a társadalmi emlékezet viszonyáról szőtt eszmeifuttatásaival. Ezek értelmében a kultúra és a közösség, illetve az általuk közvetített identitás „az ember mivolt redukálhatatlan alapfeltételei.”¹⁸ A kollektív identitás építőkövei a közös tudás és a közös múlt, jobban mondva annak közösségi emlékezete, az „emlékekben való osztozás”.¹⁹ A múltra vonatkozó közösségi emlékezetet hordozó történetek „arra a kérdésre adnak választ, hogy »kik vagyunk«: segítik az önmeghatározást és az önazonosság igazolását, identitásbiztosító tudást közvetítenek, és közösen »lakott« történetek elbeszélésével motiválják a közösségi cselekvést.”²⁰

Tökéczki kétségtelenül azok közé tartozott, akik a történelmi tevékenység részének, a történetírás feladatának tekintették nemzeti hagyományaink felmutatását, s így önazonosságunk, tájékozódási képességünk megerősítését. Még a rendszerváltoztatás elején fogalmazza meg a *Hitel* Hagyomány és történelem c. rovatának programját, mint annak vezetője: „A *Hitel* Hagyomány és történelem rovata... egyszerre akar bátran és mérséklettel az egyetemes magyar nemzeti öntudat, önismeret és a magyar történelmi hagyományok ápolója, építője és újraépítője lenni.”²¹ Felmerülhet a kérdés, hogy ez a célrendszer, vagyis az ismeretnek az öntudat, az identitás érdekében való „hasznosítása” nem idegen-e a szaktudományos történetírás szellemétől, nem teszi-e a történetírást a nemzeti gondolat ancillájává?

Tökéczki írásaiból kiolvasható válasza valószínűleg az lenne erre a felvetésre, hogy mivel a történelem a csoportidentitások legfontosabb építőköve, továbbá a csoportidentitás minden embernek – beleértve a történészt is – „nélkülözhetetlen létfeltétele”, így a történelemtudomány is megmásíthatatlanul különböző nemzeti és világnézeti csoportok hadszíntere.²² A magyar történettudomány rendszerváltás utáni története nagymértékben igazolja a fenti kijelentést. Érdemes ebből a szempontból a mikro-történetírás szakmai recepciójának bizonyos mozzanatait megidézni. Gyáni Gábor akadémikus még az ezredfordulón írott tanulmányában – amelyben egyébként a nemzeti történetírás közeli elhalását prognosztizálta²³ – az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb historiográfiai irányzatának, a mikro-történetírásnak a jelentőségét abban rögzítette, hogy az nélküli a történelem nemzeti perspektíváját. Az irányzat ezáltal „segít kinevelni” azokat a polgárokat, „akik nem kirekesztő, intoleráns, ellenségképet feltételező nemzeti identitásra” tesznek szert.²⁴ Egy másik írásából azt is megtudjuk, hogy az „intoleráns nemzeti identitás” helyett a mikro-történetírás és általában a társadalomtörténet-írás a „multikulturális” mozdítja elő.²⁵

Az előző példához hasonlóan, historiográfia és csoportidentitás összefüggése jelenik meg egy a mikro-történetírást bemutató 2006-os tanulmányban. Ebben a szerző amellett érvel, hogy a hagyományos nemzeti történetírásnak nincs jövője, hiszen a múlt sérelmeit felszínen tartó nemzeti narratívák előbb-utóbb idejétmúlttá válnak az egységesülő Európában, míg a kis közösségek, egyének mindennapjait vizsgáló mikro-történetírás kompatibilis vele.²⁶ A két fenti példa arra mutat, hogy a történettudomány akadémiai műhelyeiben is tekinthetnek közösségi identitások megalapozójaként a történetírásra, még ha ez a közösség – szemben Tökéczki László törekvéseivel – nem is a magyar nemzet.

A történelem érték- és életorientáló szerepe nem csak a közösségi identitással szorosan összekapcsolódva jelenik meg Tökéczki írásaiban. Mint emlékezhetünk rá, a kultúrpedagógia a múlttal való kapcsolattól az emberi egzisztencia alapkérdéseire remélt választ. A kultúrpedagógiai megközelítés szerint, mivel a múlt örök értékek hordozója, az ember saját életére vonatkoztatható célt és értelmet tud a történelemből

kicsiholni. Ezzel a történelemfelfogással való kontinuos azonosulást tükrözik Tökéczi következő sorai: „Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy az élet folyamatosan az emlékezés kereteiben létezik. Hiszen a konkrét, jelen létezés mindig a múlt örökségéből táplálkozik. Ha az emlékezetet erőszakosan és mesterségesen gátolják, akkor az megroppantja a személyiséget s a közösséget, hiszen az emberek nem tudják tisztázni a legfontosabbat, azt hogy kik ők, és mi a cél, az irány, a létezés értelme.”²²⁷

A múlt tehát az emberi élet céljára, értelmére nyithat ablakot. Azért is fontos ez a passzus, mert arra is rámutat, hogy Tökéczi értelmezésében a történelem, a történelemhez való odafordulás és az abból nyert valóságismeret az emberi létezés alapvető ténye, nem pusztán a szaktudományok vizsgálódási tereuma, illetve ismeretelméleti, metodológiai problémája.

Láthattuk korábban, hogy a kultúrpedagógia a történelmi jelenségeket reprezentálva nem pusztán ismeretet kívánt átadni, hanem erkölcsi mintát is. Az erkölcsi minta és a hozzá kapcsolódó világértési mód a vele azonosulót emberi létének teljességében szólítja meg, s így magatartását is formálja. Az fogadhatja el a történelem potenciális mintaadó szerepét, aki úgy véli, hogy az ember alapvető létlehetőségei és korlátai tértől és időtől függetlenül változatlanok, vagyis az „örök ember” és az „örök érték” képzetei nem merő fantazmagóriák. Tökéczi nyilvánvalóan hitt ezekben, mint írta: „az emberi létnek hangsúlyos folyamatosságai vannak s ezek nem avulnak el.”²²⁸ Egy másik szöveghelyen pedig a következő gondolat szerepel: „az emberi életnek, szellemnek és léleknek kiiktathatatlan konzervatív struktúrái vannak s ezekben kimagasló szerepet játszanak a védettségi és otthonossági szükségletek, s kiirthatatlan az önmeghaladási vágy, a végső értelemdadás Istent kereső sóvárgása is.”²²⁹ Az emberi természet, az emberi létlehetőségek állandósága teremti meg annak feltételét, hogy a „múltnak saját belső »logikáján« túl mindig van vagy lehet mondanivalója az utókornak.”²³⁰

Rudolf Bultmann szerint a történelemhez fordulást két alapvető cél mozgathatja. Az egyik esetben a cél pusztán a múlt rekonstrukciója és bemutatása. A másik esetben a „történelem tanulmányozásának végső oka az, hogy az ember meg akarja tudni, melyek az emberi egzisztencia lehetőségei... ha megértem a történelmet, akkor be tudom látni, hogy milyen lehetőségek vannak az ember élete számára, és ezzel együtt azt is, hogy melyek az én saját életem lehetőségei.”²³¹ A két megközelítést – 19. századi úttörőik, Leopold Ranke és Wilhelm Dilthey után – nevezhetjük a történelemértés „ranke-i” és „dilthey-i” útjának. Bultmann szerint, aki Dilthey nyomdokain járt, a történelemben megfigyelhetők az emberi világértelmezés bizonyos állandó típusai. Ezek a világnézetek, az étellel szembeni alapmagatartások és „még ha sajátos történelmi szituációk váltották is ki őket... az emberi önértelmezés állandó lehetőségei... örökké aktuálisak maradnak, és különböző korokban, különböző formákban kelnek életre.”²³²

Tökéczi történetírásának egyaránt jellemzője a „belső logika”, vagyis a konkrét történeti összefüggések feltárása, valamint a jelennek szóló értékmozzanatok megragadása, a mintakövetésre érdemes világértelmezések, emberi alapmagatartások felmutatása. Az utóbbi nemhogy zárja az előbbit, hanem feltételezi azt, hiszen az étellel szembeni alapmagatartások mindig konkrét, egyedi történeti összefüggésekben vannak elrejtve. A konkrét történeti összefüggések kibontása nélkül az értékhorozó alapmagatartás sem lehetne felmutatható. Ezt érdemes egy példán keresztül megvilágítani. A Tökéczi által értékesnek tekintett Tisza István-féle politikai realizmus (a valóság korlátainak elismerése, a szervesen kifejlődő hagyományok tisztelete, az utópikus ön- és világmegváltási teoreémák elutasítása), olyan alapmagatartást-világképet jelöl, amely nem korhoz kötött, és a jelen számára is iránytűt jelenthet. Ez az alapmagatartás azonban konkrét történeti

helyzetekben mutatkozott meg és korhoz kötött kérdésekre adott válaszokban tükröződött. Anélkül, hogy rekonstruálnánk Tisza Istvánnak a Monarchia jövőjéről, a korabeli szocialista tanokról vagy éppen az általános választójogról formált nézeteit, lehetetlen ezen alapmagatartás-világkép feltárása.

A „ranke-i” történetírás azt tekinti elsődleges szerepének, tevékenysége ethoszának, hogy a múlt egy lehatárolt jelenségcsoportját a megfelelőnek tartott módszertani és ismeretelméleti belátásokra építve rekonstruálja. A történetírás ezen útján járók is gondolkodhatnak a „történelem hasznáról”, azonban a múltra vonatkozó ismeret ebben a szemléleti keretben önérték. Ezt a felfogást hűen tükrözik Romsics Ignác gondolatai, aki a követendőnek ítélte „céhes szabályok” szerint működő történetírást úgy jellemzi, mint olyan tudásformát, amely eredményvárásában „szerény” és nem törekszik a „végső, nagy válaszok” megfogalmazására. A történetíró mint „szakember” Kant maximájához hűen „érdek nélküli érdeklődéssel” fordul tárgyához „s a szakma konvencionális technikáit alkalmazva vonja le következtetéseit.”³³

Ezzel szemben Tökéczkinél a történelmi ismeret önmagán túlmutató szerepe a meghatározó, az igazán lényeges: „a tudás nem önmagában és önmagáért való cél, hanem eszköz inkább.”³⁴ Ez természetesen nem jelenti a módszertani szigor feladását, a múlt meglátott valóságának az eszmény irányába való eltorzítását. A szakmailag, vagyis módszertanilag megalapozott módon kibányászott ismeret egy önmagán túlmutató célt is szolgál, ez a megközelítés tudás és erkölcs szerves egybekapcsolására törekszik és a történelem életorientáló szerepét is meglátja. A hangsúly itt az utóbbin van, nem pedig az „érdek nélküli érdeklődés” nyomán napvilágra került ismereten.

(A történetírás kritikai szerepe) Az írás során többször utaltam arra, hogy Tökéczki László mennyire nagyra értékelte a dualizmus időszakának politikai kultúráját meghatározó liberális konzervatív irányzatot, a képviselői által folytatott nemzeti reálpolitikát. Talán nem túlzás azt mondani, hogy a történetíró a magyar politikai gondolkodás klasszikus korszakaként tekintett a dualizmus korára. Viszonya a liberális konzervatív politikai gondolkodáshoz és gyakorlathoz hasonló volt, mint a korszakos jelentőségű irodalomtörténészé, Horváth Jánosé az általa nemzeti klasszicizmusnak nevezett, elsősorban Arany Jánossal és Kemény Zsigmonddal azonosított irodalmi irányhoz. Horváth szemében a nemzeti klasszicizmus több volt, mint irodalmi jelenség, hiszen „ihletője a történelmi magyarság kifejtett erkölcsi öntudata, irodalma pedig a magyar szellem kvintesszenciájának művészi megnyilatkozása.”³⁵ Tökéczki a magyar liberális konzervativizmust ruházta fel hasonló szereppel. Képviselői eszerint egy több évszázados hagyományozási folyamat betetőzői: „a magyar értelmiségi kultúra több évszázados hagyományát is összegezték.”³⁶ Ennek a hagyománynak a lényege, hogy „görcsös utánzási vágy nélkül... »reálpolitikusi módon« tudták a Nyugatot és a hazai körülményeket feldolgozni. Ez az igazi, évszázados megújulásra mindig képes magyar gondolkodási örökség, amelyet a liberális konzervativizmus vett át és vitt tovább.”³⁷ Itt érdemes megjegyezni, hogy Tökéczki két fontos munkája, a Tisza- és az Andrássy-monográfia, valamint a *Történelmi arcképek* ezt a szellemi örökséget tárják fel.³⁸ Tisza és Andrássy Tökéczki koncepciója szerint a liberális konzervativizmus gondolatvilágának két meghatározó reprezentánsa.

Ez a liberális konzervativizmusról rajzolt pozitív, bár korántsem kritikátlan³⁹ kép beilleszthetetlen volt azokba az értelmezési keretekbe, amelyek meghatározták a késő kádári 1980-as évek és a rendszerváltoztatás utáni 1990-es évek hivatalos történetírásának szemléletét. Ezen értelmezési keretek megbontásának vágya adott Tökéczki történetírásának kritikai, polemikus jelleget. A történetíró ebben a korszituációban láttatja a történetírás

feladatának a „hagyományok újjáépítését”, az átvilágítatlan szemléleti alapok kritikai vizsgálatát. Ennek jegyében születnek az 1990-es években a rendkívül gondolatgazdag, éles vitákat kiváltó történelmi esszéi, mint a *Magyar eszmetörténeti vázlat*, *A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában*, *Vitairat a magyar polgárosodásról – álom és valóság*, *Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem*.⁴⁰

Melyek voltak ezek a Tökéczkit vitára sarkalló, a korszak képét és azon belül a liberális konzervativizmus értékelését befolyásoló átfogó gondolati konstrukciók és fejlődésrajzok? Az egyik a reformkori „haladó” szerepet betöltő liberalizmus eltorzulásának tézise. A késő Kádár-korszak történetírásának nagy összegző művében, a tizkötetes *Magyarország története századfordulót feldolgozó részében* Szabó Miklós bontotta ki a gondolatot, miszerint a dualizmus kori liberalizmus „állagörző” és konzervatív jellegűvé vált.⁴¹ Ennek az állagörző liberalizmusnak központi eleme a „refeudalizált nacionalizmus”, ami a korábbi „progresszista” 48-as hazafiság megtagadását jelentette.⁴² Szabó itt nem tett mást, mint hogy a polgári radikálisok korabeli politikailag motivált sarkos ítéletét öltöztette tudományos köntösbe.⁴³

Az eltorzulási tézist egészítette ki a nemesi háttérű középosztály és politikai elit közszellemének, mentalitásának az egyoldalú, végtetekig vitt bírálata. Az említett történelmi összefoglalóban ilyen leírásokkal, kollektív tulajdonságjegyekkel találkozunk: „más népeket lenéző, türelmetlen nacionalizmus”, „gőgös szociális antidemokratizmus”, „haladásellenes ideológia” képviselője, „rendi intézmények idealizálása”.⁴⁴

Ezt a két ideológiai konstrukciót helyezte tágabb összefüggésbe a magyar koraujkori-újkori társadalomfejlődés zsákutcsás jellegéről szőtt, a magyar értelmiségi közgondolkodást mélyen átható diskurzus. Ennek értelmében a magyar társadalomfejlődés sajátosságai lemaradásnak, torzulásnak minősülnek a normatívnak tekintett nyugati és keleti mintához képest.⁴⁵ A késő Kádár-korszakban, illetve a rendszerváltás idején ezt a gondolatot Bibó István 1945 után született tanulmányai, elsősorban az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcsa magyar történelem*, valamint Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című történelmi esszéje táplálta.⁴⁶ Ezek értelmében a „gazdaság- és társadalomszerkezeti torzulások” a „mentális struktúrákat”, s így a politikai kultúrát is deformálják.⁴⁷ Bibó ezt a deformálódást a kiegyezés korszakára, míg Szűcs a 18. századra helyezi.⁴⁸

Tökéczki úgy vélte, hogy ez a fajta történelemértelmezés rendkívül káros, mert nemcsak valóságismeretet, s így reális helyzettudatot nem ad a közösségnek, de el is idegeníti azt saját múltjától, s így azt is lehetetlenné teszi, hogy a történelem betöltse nemzeti öntudatforrás szerepét. Tökéczki esszéiben kibontott kritikáját pusztán módszertanilag vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy az döntően két eszközzel élt. Az egyik a bírált értékelések, narratívák eszmetörténeli forrásainak feltárása. A történetíró ennek keretében mutatja ki, hogy az általa bírált értelmezési keretek a századfordulón születtek meg a polgári radikális értelmiség köreiben. A gondolati konstrukciók politikailag motiváltak: céljuk az általuk megvalósítani kívánt elitváltás ideológiai-történeli megalapozása. Ennek nemcsak a jelenbeli állapotok bírálata képezi részét, de a magyar nemesség történelmi teljesítményének megkérdőjelezése is. A gondolati konstrukció ezen elitváltást megalapozó, a birtokon belülieket delegitimáló természete miatt, bizonyos módosulásokkal a kommunista mozgalom gondolati eszköztárába is bekerült. A magyar elmaradottságról, az ázsiai és feudális Magyarországról, valamint a provinciális és elnyomó uralkodó osztályról szőtt eszme-futtatások valójában a politikai önlegitimáció és nem a valóságismeret lenyomatai. Tökéczki ezért nevezi ezt „önlegitimációs történelemszemléletnek”.⁴⁹

A kritika másik iránya az átfogó, ebből fakadóan absztraktabb gondolati szinten mozgó fejlődésrajzok, metanarratívák mindenkori gyenge pontján támad. Ezek a nagyívű gondolati konstrukciók, mint amilyen Bibó és Szűcs tanulmánya, az ideológiai hangoltságtól függetlenül, pusztán már a műfaji adottságokból fakadóan leegyszerűsítőek, tényanyaguk pedig szelektív. Ugyanis csak azokat a részösszefüggéseket vonultatják fel, amelyek beilleszthetők a „nagy elbeszélés” öntőformájába. Tökéczki éppen ezért, túl a világnézeti kritikán, a széles körben ismert „kistények”, konkrét történeti összefüggések felvonultatásával kísérli meg szétfeszíteni a gondolati sablonokat, megkérdőjelezve így az értelmezési keret valóságfeltáró erejét.⁵⁰

(*Záró gondolatok a történelem hasznáról*) Szinte kínálja magát gondolataink összegzésére Nietzsche egyik „korszerűtlen elmélkedése”. A német gondolkodó a történelem hasznáról elmélkedve a múlthoz fordulás négy lehetséges módját ismeri fel és azokat vizsgálja. Amit elvett a négy lehetséges út közül az a „tisza tudomány”, az ismeret önértékké emelése: „A történelem tiszta tudományként elgondolva és szuverénvá változva, az emberiség számára egyféle életzárassá lenne.”⁵¹ A múltat az „élet éléséhez” kell használni, a történelemnek az életet kell szolgálnia.

Ennek egyik módja saját hagyományaink féltő őrzése, ápolása: „A történelem... a megőrző és tiszteletet érző lényé, aki hűséggel és szeretettel pillant vissza oda, ahonnan jön, amiben lett... Azzal, hogy a régtől fogva fennállót óvatosan ápolja, azokat a feltételeket, melyek közt ő maga keletkezett, meg akarja őrizni... az életnek szolgál.”⁵² Ennek a magatartásnak, tiszteletérzéknek legnagyobb értéke, hogy az embereket érzelmileg kapcsolja szülőföldjükhöz és szülőföldjük szokásaihoz.

Emlékezhetünk rá, hogy ez a gondolati motívum Tökéczki történelemfelfogásában is fontos szerepet játszott: a nemzeti hagyományok érzelmi kötődési pontokat kínálnak fel, amelyek megalapozzák a közösségi identitást. Tökéczkinél azonban túl ezen, a nemzeti hagyományok a kollektív tapasztalatokat is közvetítik, így segítve a jelenben való közösségi tájékozódást. Ebben a gondolati keretben a múlt során felhalmozódó közösségi tapasztalatok párlata. Továbbá Tökéczki szemében a nemzeti hagyományok egyetemes, örök emberi szellemi-erkölcsi értékeket is hordozhatnak, így segítve az egyén értékorientációját.

Nietzsche szerint a másik járható út, melyen a történelemmel való foglalkozás hasznos hoz az élet számára, ha az ember, mint „tevékeny és törekvő lény” tettei számára keres benne támasztékot: „A történelem mindenekelőtt a tevékeny és hatalmasé, azé aki nagy harcot harcol.”⁵³ Tökéczkinél a történelem nem a tett doppingja, hanem olyan valóság, amely feltárhatja az ember alapvető létlehetőségeit és korlátait, a létezés értelmét. A történetírás pedig a jelennek szóló értékmozzanatok megragadásával, a mintakövetés-ere érdemes világertelmezések, emberi alapmagatartások felmutatásával ebben segíthet.

Nietzsche számára a történelemmel foglalkozás harmadik értelemmel teli módja a „kritikai”, amely egy adott múltkép szétzúzására, felváltására tör, „hogy élni lehessen”.⁵⁴ A bírálat alapja megint csak az „élet érdeke”, az igazságra törekvésnek nincs szerepe benne: „Nem az igazságosság ül itt törvényt; még kevésbé a kegyelem hirdet itt ítéletet: hanem egyedül az élet.”⁵⁵ Mint azt láttuk, Tökéczki történetírásában is fontos szerepet játszott a kritikai vonatkozás, azonban ez a korszituációhoz kötődött. Bírálatá pedig az általa vélt igazság, érték, valóság szellemi bázisáról fogalmazódott meg.

A „tisza tudomány” mind a *Korszerűtlen elmélkedések* lapjain, mind Tökéczki írásában alárendelődött valami másnak. Az első esetben az életnek, vagyis az ember éppen aktuális vitális érdekeinek, a második esetben az értéknek. Megállapítható talán, hogy

a történész történelemértelmezésének legfőbb jellemzője az értékmozzanatokra való érzékenység. Tökéczki szemében az érték természetesen nem formális kategória, hanem konkrét értékrend, amelyen a krisztusi tanítás ragyog át.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 2004.
- Békés Márton: *Fordul a szél*, Budapest, KKTT, 2019.
- Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem, in Vida István (szerk.): *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949*, Budapest, Magvető, 1986, 570–619.
- Bultmann, Rudolf: *Történelem és eszkatológia*, Budapest, Atlantisz, 1994.
- Bultmann, Rudolf: *Jézus Krisztus és a mitológia. Az Újszövetség a bibliakritika fényében*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 1996.
- Gyáni Gábor: Fin de siècle-történetírás, in *Emlékezés, Emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 31–47.
- Gyáni Gábor: Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 1997/4, 94–101.
- Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/1*, Budapest, Akadémiai, 1978.
- Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/2*, Budapest, Akadémiai, 1978.
- Horváth János: *Aranytől Adyig. Irodalmunk és közönsége*, Budapest, Pallas Kiadása, 1921.
- Jászi Oszkár: Szocializmus és hazafiság [1905] in Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982.
- Németh András: *A magyar pedagógia tudománytörténete*, Budapest, Gondolat, 2005.
- Nietzsche, Friedrich: A történelem hasznáról és káráról, in *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004.
- Romsics Ignác: Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról, in Romsics Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*, Budapest, Osiris, 2003.
- Szijártó M. István: A mikrotörténelem, in Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Budapest, Osiris, 2006.
- Szücs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983.
- Tökéczki László: *Tisza István eszméi, politikai arca*, Budapest, Kairosz, 2000.
- Tökéczki László: *A bohém zseni. Gróf Andrássy Gyula szellemi-politikai arcéle*, Budapest, KKTT, 2020.
- Tökéczki László: *Prohászka Lajos*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989.
- Tökéczki László: *Előszó, in Polgári múlt – polgári jelen?* Budapest, Konrad Adenauer alapítvány, 1995.
- Tökéczki László: *Történelmi arcképek. Politikus portrék a dualizmus korából*, Budapest, XX. Század Intézet, 2002.
- Tökéczki László: Az első Protestáns Szemle, *Protestáns Szemle*, 1992/1, 12–18.
- Tökéczki László: A Magyar Figyelő (1911–1918) eszméi, *Történelmi Szemle*, 1994/3–4, 239–281.
- Tökéczki László: A tiltott emlékezés és következményei, *Hitel*, 2006/10, 173–176.
- Tökéczki László: A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában, *Kortárs*, 1992/9, 3–20.
- Tökéczki László: Vitairat a magyar polgárosodásról – álom és valóság, *Századvég*, 1991/2–3, 49–59.
- Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 5–12.
- Tökéczki László: Magyar eszmetörténelmi vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 13–37.
- Tökéczki László: A mai magyar konzervativizmus forrásai [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 97–104.
- Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 147–161.
- Tökéczki László: A racionalizmus problémái [1997] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 256–266.
- Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell. Gyarmati László beszélgetése Tökéczki Lászlóval [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 343–359.
- Kié a történelem? *Beszélő*, 1990. december 22. 35–36.

JEGYZETEK

- 1 Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell. Gyarmati László beszélgetése Tökéczki Lászlóval [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 347–348.
- 2 Tökéczki László: Előszó, in *Polgári múlt – polgári jelen?* Budapest, Konrad Adenauer alapítvány, 1995. 7. A sajtótörténeti kötet végül nem készült el, de két későbbi tanulmány is az itt szerzett ismeretek gyümölcse: Tökéczki László: A Magyar Figyelő (1911–1918) eszméi, *Történelmi Szemle*, 1994/3–4, 239–281.; Tökéczki László: Az első Protestáns Szemle, *Protestáns Szemle*, 1992/1, 12–18.
- 3 Tökéczki László: Előszó, in *Polgári múlt – polgári jelen?* Budapest, Konrad Adenauer alapítvány, 1995. 7.
- 4 Tökéczki László: *Prohászka Lajos*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989, 42.
- 5 Németh András: *A magyar pedagógia tudománytörténete*, Budapest, Gondolat, 2005, 281.
- 6 Tökéczki László: *Prohászka Lajos*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989, 12.
- 7 Uo. 33.
- 8 Uo. 30.
- 9 Uo. 13.
- 10 Uo. 29.
- 11 Uo.
- 12 Uo. 30.
- 13 Uo. 43.
- 14 Uo. 34.
- 15 Kié a történelem? *Beszélő*, 1990. december 22. 35.; Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 6.
- 16 Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 6.
- 17 Kié a történelem? *Beszélő*, 1990. december 22. 35.
- 18 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz, 2004, 132.
- 19 Uo. 138.
- 20 Uo. 141.
- 21 Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 6.
- 22 Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 147.
- 23 Gyáni Gábor: Fin de siècle-történetírás, in *Emlékezés, Emlékezet és a történelem elbeszélése*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000, 37.
- 24 Uo. 47.
- 25 Gyáni Gábor: Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 1997/4, 99–100.
- 26 Szijártó M. István: A mikrotörténelem, in Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Budapest, Osiris, 2006, 517.
- 27 Tökéczki László: A tiltott emlékezés és következményei, *Hitel*, 2006/10, 173.
- 28 Tökéczki László: Magyar eszmetörténeti vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 16.
- 29 Tökéczki László: Az önismeret senkit sem veszélyeztet [1990] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 5–6.
- 30 Tökéczki László: Magyar eszmetörténeti vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 15.
- 31 Bultmann, Rudolf: *Jézus Krisztus és a mitológia. Az Újszövetség a biblikritika fényében*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 1996, 51–52.
- 32 Bultmann, Rudolf: *Történelem és eszkatológia*, Budapest, Atlantisz, 1994, 163.
- 33 Romsics Ignác: Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról, in Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*, Budapest, Osiris, 2003, 27.
- 34 Van idő, avagy amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell. Gyarmati László beszélgetése Tökéczki Lászlóval [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 355.
- 35 Horváth János: *Aranytól Adyig. Irodalmunk és közönsége*, Budapest, Pallas Kiadása, 1921, 37–38.
- 36 Tökéczki László: A mai magyar konzervativizmus forrásai [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 101.
- 37 Uo.
- 38 Tökéczki László: *Tisza István eszméi, politikai arca*, Budapest, Kairosz, 2000; Tökéczki László: *A bohém zseni. Gróf Andrássy Gyula szellemi-politikai arcéle*, Budapest, KKT, 2020; Tökéczki László: *Történelmi arcképek. Politikusi portrék a dualizmus korából*, Budapest, XX. Század Intézet, 2002.
- 39 Tökéczki László: A mai magyar konzervativizmus forrásai [1996] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 103.
- 40 Tökéczki László: Magyar eszmetörténeti vázlat [1995] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 13–37.; Tökéczki László: A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában, *Kortárs*, 1992/9, 3–20.; Tökéczki László: Vitairat a magyar polgárosodásról – álom és

- valóság, *Századvég*, 1991/2–3, 49–59.; Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 147–161.
- 41 Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/2*, Budapest, Akadémiai, 1978, 925.
- 42 Uo. 916.
- 43 Jászi Oszkár: Szocializmus és hazafiság [1905] in Litván György – Varga F. János (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*, Budapest, Magvető, 1982, 53.
- 44 Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/1*, Budapest, Akadémiai, 1978, 460.; Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918. 7/2*, Budapest, Akadémiai, 1978, 914., 922.
- 45 Békés Márton ennek kapcsán „lemaradási diskurzusokról” beszél. Békés Márton: *Fordul a szél*, Budapest, KKT, 2019, 178.
- 46 Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcas magyar történelem, in Vida István (szerk.): *Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949*, Budapest, Magvető, 1986, 570–619.; Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983.
- 47 Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983, 116.
- 48 Uo. 113.
- 49 Tökéczki László: Miért (politikai) hadszíntér még mindig a magyar történelem [1998] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 157.
- 50 Tökéczki Bibó kritikájára lásd. Tökéczki László: A racionalizmus problémái [1997] in *Történelem, eszmék, politika*, Budapest, Kairosz, 1999, 256–266.
- 51 Nietzsche, Friedrich: A történelem hasznáról és káráról, in *Korszerűtlen elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2004, 105.
- 52 Uo. 112.
- 53 Uo. 106.
- 54 Uo. 116.
- 55 Uo.

